

ברכה ביסוד החיוב

תקציר

(א) להבין ביסוד חיובי ברכות נעורר כמה נקודות. תחילה נעורר לעיין מדוע פתח התנא בבירור ברכת 'הפירות', והלה הוא בא לברר את כל ברכות הנהנין. ואע"פ שכל הדברים שנהנים מהם הם 'תולדות', מ"מ מדוע בחר התנא להזכיר זאת בתחילת בירור דיני ברכות.

(ב) מתוך דברי הברייטא על החיוב לברך לפני אכילה ולאחריה שמע ר"ע ששיעור ברכה ראשונה בכלשהו. ויש להבין היכן פרט זה רמוז בדברי התנא.

(ג) גם לאחר שנבין היכן מצא זאת רבי עקיבא בברייטא, יהיה עלינו לברר את שיטת התנא דברייטא מדוע באמת זה בכלשהו וזה בשיעור.

(ד) והאחרונים חילקו דלפניה להציל מגזילה הוא בא, וזה שיעורו בכלשהו, ולאחריה בא כשבח על השקט הרעב, ולזה יש שיעור.

(ה) אמנם בדעת ר"ע ביאור זה אינו מספיק, דר"ע יליף ברכה ראשונה ואחרונה מתיבה אחת, מדכתיב 'הילולים', ש"מ הכל משום 'שבח' הוא בא, וקושיא במקומה מדוע יש חילוק בין הברכות בשיעורים.

(ו) ובדומה נתמה על שיטת הט"ז דהעמיד הן את הברכה הראשונה והן את האחרונה להוציא מידי גזילה, א"כ מדוע יש חילוק ביניהם בשיעור.

(ז) ולעיקר השיטה המצריכה שתי ברכות מאותה סיבה, יש להבין מה פועלת הברכה השניה יותר מהראשונה, אם יצא מידי גזילה בראשונה, מאיזה גזילה שניה באה להוציא. ואם הודה בראשונה מה 'סברא' להודות שתי פעמים.

(ח) להבין ביסוד נפתח בדברי הירושלמי שהיתור הנאת אכילה בא על ידי 'המצוות' המתירות זאת. ופירש הרש"ס שהמצוות המתירות הם או 'ברכה' או 'מצה ומרור בליל פסח' או יין קידוש והבדלה'.

(ט) הביאור העולה מדבריו ע"פ גדולי האחרונים, דכיון שהבריא נבראה לתכלית מסוימת – להרבות כבוד שמים, הבורא לא נתן זאת מתנה לברואים, אלא עדיין כל הנברא נמצא ברשותו ואין ליטול לעצמו אלא אם זה לצורכו של הבורא.

(י) ולכך כל תשמיש המוליד כבוד שמים בין ע"י ברכה בין ע"י מצווה, הכל שווה לטובה זה שימוש לצורך בעלים, וזה ההיתור. ודוגמא לדבר המוצא אבידה משכיר אותה ומאכילה מדמיה.

(יא) לאור שיטת הירושלמי יש לנו לבחון מה שיטת הבבלי בה. ונראה כי במה שאמרו בבבלי לה' הארץ ומלואה וע"כ הנוטל ללא ברכה מעל, נאמר כי לחלק הראשון גם הבבלי מודה, שאין לנו להתייחס לנברא בבחינת מתנה שניתנה לבני אדם, אלא עדיין הכל ברשות הבורא.

(יב) אמנם בחלק השני כיצד האדם יזכה להשתמש מיד הבורא, בזה יש לחקור האם לשיטת הבבלי זה 'בקשת רשות', או גם בזה הוא כהירושלמי 'השתמשות לצורך בעלים'.

(יג) ומלשון הגמרא שאחר ברכה בא הדבר למסגרת 'והארץ נתן לבני אדם', זה מורה שהמתיר זה קבלת רשות ליטול לעצמו.

(יד) נמצאנו למדים כי נחלקו הבבלי והירושלמי האם המתיר ליטול תשמיש מהבעלים זה נטילת 'רשות' שבברכה, או שהברכה עושה את האוכל 'משתמש לצורך בעלים'.

(טו) ולאחר שקנינו קנין ברור מה היה 'חסר' קודם הברכה, וכיצד הברכה השלימה את אותו חסר, נבא לבחון את הנפצל בברכה אחרונה. וגם כאן נבחן את שני החלקים. מה עוד חסר אחר אכילה שפתחה בברכה, וכיצד ברכה אחרונה משלימה את אותו חסר.

(טז) ונבין זאת על פי חילוק המשתקף בדיני ממונות, שיש

אדם 'הנוטל' את של חבירו ויש אדם 'המחזיק בנטילה' שנטל מחבירו. ונאמר כי אף כאן ברכה ראשונה באה לתת זכות 'ליטול' וברכה אחרונה באה לתת זכות להחזיק בדבר הניטל.

(יו) והנקודה שבברכה הנותנת 'זכות החזקה' בנטילה יכולה להתפרש בשני פנים. או שזה 'תשלום תמורה', או שזה קובע שגם ההחזקה אצל האדם זה השתמשות גבוה לצורך כבוד שמים שבברכה אחרונה.

יח) ומכל הצדדים שהבאנו נשכיל כי הסיבה שפתח התנא להגדיר את הברכה ברכת 'הפירות', בשביל ללמד כי יש 'מוליד' שאם יש נולד ע"כ יש מוליד, והכל שלו כי הוא

הוליד.

(כג) ומה שר"ע למד מדברי התנא לחלק בין ההילול הראשון להילול האחרון, דמעצם זה שיש שני הילולים ש"מ שכל אחד בא לתכלית שונה. ובה למד שראשונה זה 'רשות' על הנטילה, ואחרונה זה תשלום 'תמורה'.

(כד) ומכח חילוק זה נולד החילוק בשיעור הנצרך לברכה, דנטילה זוקקת רשות על כלשהו. אמנם מחייב תמורה בישראל עומד על שיעור, שכן הוא דעת בני אדם (כדחזינן בתמורה על פחות משו"פ).

דברי ר"ע בחילוק ברכה ראשונה דהלולים מברכה אחרונה דהלולים

(א) ברכות ל"ה ע"א 'כיצד מברכין על הפירות'. מטבע זה נראה תמוה הרבה, שהרי תנא בא ללמד מכאן והילך את ברכת האוכלין ולא רק את ברכת הפירות, ומדוע פתח את כל הלכות ברכות כבא ללמד את ברכת הפירות דוקא.

ואע"פ שודאי בכל האוכלין אפשר לבא לתפיסת שם 'פרי' שכולן תולדות הם, שגם הביצה תולדת העוף והעגל פרי אמו, מ"מ הרי ודאי אין מהות הדבר מה שהוא תולדה מולדת ואין זו הבחינה העומדת ביסוד הברכה והשבח, ומ"ט קבע התנא את כל דבריו כבא לברר מה הם דיני והלכות ברכת הנולדים.

ובגמרא אמרין "מנא הני מילי, דתנו רבנן קדש הלולים לה' מלמד שטעונים ברכה לפניהם ולאחריהם. מכאן אמר רבי עקיבא אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיברך". ותמהו בזה המפרשים הרבה דהפרט שר"ע הוסיף לפרש יותר מן הנזכר בברייתא להדיא זה שבברכה ראשונה שיעורה בכל שהוא, דבברייתא שנו חיוב ברכה בסתם לפניה ולאחריה, ור"ע אמר לך שמכאן ראוי אתה להוסיף וללמוד שבברכה ראשונה אין לה שיעור.

ואילולי לשונו של ר"ע שאמר 'מכאן', היה אפשר לפרש דאחר שכלל התנא בברייתא בבית אחת ברכה לפניה וברכה לאחריה, וברכה אחרונה אינה אלא על אכילת שיעור, א"כ גם בברכה לפניה שלימדה הברייתא, הכוונה היא על אכילת 'שיעור'. וע"ז בא ר"ע ללמדנו כי לא כן הוא, אלא ברכה ראשונה שונה מברכה אחרונה, וישנה אפילו בכלשהו.

אמנם ר"ע אמר על הברייתא 'מכאן', לומר לך שברייתא זו עצמה מלמדת כי לברכה ראשונה אין שיעור, וזה פלא גדול היכן מצא ר"ע רמז לזה בדברי הברייתא עד שאמר 'מכאן' שבברכה ראשונה יש איסור טעימה, והרי התנא שנה באחת ללמוד מהלולים ברכה ראשונה ואחרונה, ומה ראה ר"ע בדבריו לעשות פלגין ללמוד מדבריו שלברכה ראשונה דוקא אין שיעור על אף שלחובת ברכה אחרונה ששנה התנא יש שיעור.

ובעיקר סברת הדין גם תמהו המפרשים מה החילוק בין ברכה ראשונה לברכה אחרונה דזו בשיעור וזו במשהו, אם חיוב הודאה ראוי לבא רק בשיעור אכילה א"כ גם ברכה ראשונה תהיה רק בשיעור אכילה ואם חיוב הודאה ראוי לבא גם על הנאת משהו א"כ גם הודאה שלאחר אכילה תבא בשיעור משהו.

והנה יש מהאחרונים שפירשו בזה על פי חילוק יסוד הברכות בין ברכה ראשונה לברכה אחרונה, דברכה ראשונה באה להציל מגזילה ומעילה, והיא כנטילת רשות, ואפילו משהו אינו ניטל אלא ברשות, משא"כ ברכה אחרונה באה כשבח הודאה על השביעה או על השקט הרעב, וזה רק בכזית.

אך בדברי ר”ע חילוק זה אינו עולה יפה, וכמו שכבר עמד הצ”ח. דהא ר”ע לימד את דבריו על הילפותא דהלולים דמינה יליף תנא ברכה ראשונה ואחרונה דהלולים תרתי משמע (רש”י). וא”כ הלול ראשון והלול אחרון שווים, ושניהם משום הודאה הם באים, ומ”מ חילק ר”ע שראשונה במשהו ואחרונה בשיעור.

עוד נסתר חילוק זה כאשר אנו באים לשיטת הט”ז (רי”ב סק”ז) דפירש שיסוד ברכה שלאחריה גם בא מהלכות גזילה ומעילה, ומסברת חיוב נטילת רשות לאחר הנטילה.⁸ ואם כדבריו זו יותר תימה, דנמצא שברכה ראשונה ואחרונה באים מהלכות נטילת רשות, ומ”מ חיוב רשות קודם נטילה הוא אפילו בנטילת כ”ש, ואילו חיוב בקשת רשות לאחר נטילה היא דוקא בשיעור, ומ”ש.

[ובזה התימה יותר מרובה, שהרי אמרין בגמרא סברא היא ללמוד ק”ו ראשונה מאחרונה, ואם שניהם מדין נטילת רשות, כיצד חיוב נטילת רשות על ‘שיעור’ מלמד לחייב נטילת רשות על אכילת ‘משהו’, והרי דיו לבא מן הדין להיות כנידון. (אבל אם אחרונה הודאה וראשונה רשות, בזה הילפותא היא רק ק”ו ללמד שאם צריך הודאה כ”ש שצריך בתחילה נטילת רשות. ומעתה נקבעים דיני חיוב הנטילת רשות כפי הסברות הראויות לנטילת רשות. וז”פ)].

נמצא שעדיין בעיקר התימה אנו עומדים מאי פסקא למילתא דהלול ושבח דקודם אכילה ראוי לבא אפילו במשהו והלול השבח שאחר אכילה אינו בא אלא בשיעור. וביותר היכן רמוז חילוק זה בילפותא מקרא.

הסברא והק”ו בחיוב ברכה ראשונה ואחרונה

והנה מסקנת הגמרא שברכה ראשונה מסברא היא באה, אך חיוב ברכה אחרונה בדברים שאינם מן התורה לא נתפרש מ”ט. והרשב”א (ל”ה ע”א ד”ה הכי) פירש שגם זו מסברא היא באה, דכשם שסברא היא לחייב הודאה קודם אכילה כך סברא היא לחייב הודאה לאחר אכילה, וכ”כ בכס”מ פ”א מברכות ה”ב.

אלא שבאמת דברים אלו תימה גדולה, דאמנם סברא היא לחייב הודאה על האכילה, אבל מה סברא היא להודות ב’ פעמים על אותה אכילה, דכיון שכבר קדם והודה על אכילה זו קודם שיאכל מה סברא פשוטה היא שצריך לחזור ולהודות על אותה אכילה אחר שאכל, והרי כבר קדם והליל על אכילה זו עצמה. וכ”ת שבתחילה אנו אומרים סברא לברך אחר אכילה, ומכאן אנו אומרים ק”ו לברך קודם אכילה ומיסוד דברי הגמרא (ל”ה ע”א) כשהוא שבע מברך כשהוא רעב לא כ”ש. קושיא זו שאנו תמהים בה היא הפירכא היותר גדולה לק”ו, דתפרוך בה מה לחיוב ברכה אחר אכילה שנתחדשה על מי שלא הודה על מזונו כלל תאמר בברכה הבאה להתחדש קודם אכילה שהיא באה לחייב את המחוייב כבר בהודאה על אכילה זו עצמה לאחר שיאכל.

ואין מקום להשיב דמ”כ הרשב”א שברכה שלפניה ולאחריה מסברא היא, אין זה סברא אחת, אלא הסברא לפניה היא משום חיוב נטילת רשות, והסברא דלאחריה היא משום חיוב הודאה.

דדבר זה נדחה מכמה. א. א”כ לא יהיה לנו תפיסה בהק”ו דהגמ’ כשהוא שבע מברך כשהוא רעב לא כ”ש, שהרי אי”ז כ”ש

⁸ והנה לכאורה היה מקום לראות שזו גם שיטת הרמב”ם, דכתב (פ”ח הי”ב) שמי ששכח לברך והכניס משקין לתוך פיו, בולע ומברך עליהם בסוף. [ונחלק עליו הראב”ד]. ולכאורה תימה היא כיצד בולע והרי בזה כגזול הוא ולא משלם, דהא ברכה דלאחריה אינה כתשלום אלא כהודאה ואינה מוציאה מידי גזילה. אע”כ שמעינן מינה שברכה אחרונה מועילה גם להוציא מידי גזילה.

אך באמת אין בזה ראייה, חדא דאע”פ שבדיעבד ברכה אחרונה מוציאה מידי גזילה, מנ”ל שמתחילתה לכך היא באה, דילמא בעלמא להודאה היא באה, והיכא שעדיין לא יצא מידי מעילה מועילה היא לזה. תו יש לדחות ראייה זו דילמא סבר הרמב”ם שהגזילה כבר הוקבעה על להבא בעצם הנטילה לתוך פיו שנמאס בכך, וחלק זה לא יתקן בפליטתו, ולכך גזילה דעבד עבד, ושבח מצי לתקן לכך לא יפלוט.

ללמוד חובת נטילת רשות מחובת הודאה. ב. ועוד דכיון שלמדנו לחייב ברכה לפנייה, הרי אע”פ שיש בה נטילת רשות, מ”מ כבר נמצאת הודאה בכלל הנטילת רשות, ומעתה כבר אין לנו חיוב ברכה אחרונה אחר שכבר קדם והודה בראשונה. ג. עוד הדבר נסתר מדברי הט”ז (רי”ב סק”ז) דפירש שסברת החיוב בברכה אחרונה גם היא מאותו חיוב של ברכה ראשונה שאסור להנות מהעוה”ז בלא ברכה, ש”מ שברכה לפנייה ולאחריה מיסוד אחד הוא. [אלא שעל פי דבריו מכוון דברי הרשב”א לפו”ר הוא שבין לפנייה ובין אחריה הברכה משום נטילת רשות, ובזה תהיה התימה מאידך גיסא מ”ט צריך נטילת רשות בין לפניו בין לאחריו].

נמצאנו תמהים. א. מ”ט התנא קרא לברכה על ‘אוכל’ ברכת ‘הפירות’. ב. היכן ראה ר”ע בדברי הבריייתא שיש חילוק בדיני השיעורים בין ברכה ראשונה לברכה אחרונה. ג. אם יסוד ברכה ראשונה ואחרונה שווים, דשניהם מדין ‘הילול’ או שניהם מדין ‘מעילה’, מדוע יש ביניהם חילוק בשיעור, שזה על כלשהו וזה רק על כזית. ד. אם יסוד ברכה ראשונה ואחרונה שווים, דשניהם מדין ‘הילול’ או שניהם מדין ‘מעילה’, מה הסברא להצריך ברכה שתי פעמים לאותה תכלית.

ביאור חידוש הירושלמי דהאוכל בלא ברכה לצורך מצוה אין בו משום מעילה

(ב) ולהבין בסוגיא נקדים את דברי הירושלמי בריש פרקין ביסוד חיוב הברכה “הנהנה כלום מן העולם מעל עד שיתירו לו המצוות” (והוא מתוספתא פ”ד א’. ועי”ש בחסדי דוד). ופירש בר”ש סירליו “המצוות מתירות לו האכילה, שבירך בתחילה ובסוף, או מצה בליל פסח ומרור, ויין לקידוש ולהבדלה”. ודברים אלו נראים לכאורה פלא מופלא, דמפורש בזה שהעושה מצוה אינו בכלל חיוב הברכה הבא מסברת מעילה, אלא המצוה עצמה היא המתיר את האכילה שלא יהיה בה משום מעילה.²

משפט הממון ביסוד איסור אכילה בלא ברכה

אך באמת הדבר פשוט, ואם בתחילה הדברים יראו קצת מדרך המוסר, המתבונן קמעה יראה שהדברים מוכרחים ומוחלטים בעיקר משפט הממון בטהרתו. אמרינן באבות (פ”ו מ”א) כל מה שברא הקב”ה בעולמו לא ברא אלא לכבודו שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו. ובסוגיין (ברכות ל”ה ע”א) אמרינן לה’ הארץ ומלואה רבי לוי רמי כתיב לה’ הארץ ומלואה וכתיב השמים שמים לה’ והארץ נתן לבני אדם. לא קשיא כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה. מפורש בזה שעד שלא בירך אדם אין הבריא מיועדת לו, שהבורא לא ברא את העולם כמתנה לבני אדם, אלא גם אחר שברא את העולם והברואים, שייר לעצמו את העולם עצמו ושליו ולצורכו הוא, ואין לבריות בו תפיסת זכות.

והנה בדיני הטענות במשפטי הממון אם יבא אדם למקום ויראה כינופיא גדולה של תרנגולות המטילות ביצים, ויקבע את עצמו לאכילת ביצים ואין כנגדו אומר ודברים, ושוב לאח”כ יהיה נתבע לדין ולתשלום, וכי תהיה לו בזה טענת פטור דכיון שלא אמר לו אדם דבר מעולם ש”מ דשלו הם. הרי אפילו לבחינת חזקה שאין עמה טענה לא הגיע בזה, אלא ודאי דינו יהיה ככל נהנה ממון חבירו שמשלם כפי התשלום הראוי לכל הנהנה מממון חבירו.

וכאשר למדנו מן הכתובים שהעולם לא נברא כהפקר, ומעולם לא ניתן במתנה לברואים אלא עדיין לשמו ולכבודו של הבורא הוא עומד, ולצורכו הוא מתקיים, מעתה כבר סברא פשוטה היא שאין לך אדם נוטל דבר מן הבריא אלא או ברשות הבורא או לצורכו של הבורא,³ ולא יבא שום היתר אחר כיון שגם המציל נפשו ממות בממון חבירו עדיין חייב הוא לשלם

² ואין זה משום ההלכה דמצוות לאו להנות ניתנו. דא”כ אי אפשר לומר בזה שאסור להנות עד ‘שיתירו’ לו המצוות, שהרי עפ”ז אין במצוה איזה מתיר על ההנאה, אלא אין בזה דין נהנה.

³ ולומר דכל היכא דאיתא כי גזא דרחמנא איתא, ולכך גם אחר שאכל אין במעשיו תורת נטילה במשפטי הממון. זה ודאי אינו. שהרי אין אדם קובע מה הם תשמישי חפצי חבירו גם בתוך רשותו של חבירו, והיאך יקבע האדם את המאכל לתשמיש אכילה בדבר שאינו שלו.

(שו”ע חו”מ ש”פ ג.)¹

ואחר שהקדמה זו ברורה וישירה בעיקר משפט הממון, מעתה כבר פשוטים מאוד דברי הירושלמי, דמושכל הסברא הוא שכיון שכל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו, מעתה השתמשות בנכרא הבאה לכבוד הבורא יש לה מקום, שהרי לכך הוא נוצר ולזה ייעדהו בעליו, ולכך כל אכילה הבאה לצורך מצוה או לצורך ברכה באה היא ברשות בעלים מאחר שבאה היא לצורך בעלים, ודא ודא אחת היא, דעפ”ז נמצא שאין הברכה מפקיעה את הגזילה והמעילה בנטילת רשות שבה או בעצם ההודאה שבה, אלא פירושו כמו שכתב בעוללות אפרים (להגרא”ז מרגליות על ברכת הפירות דין א’) שכל שבירך והודה נמצא שהממון משמש את בעל הממון באכילתו בכך שהוא בא כסיבה להודאה ומעשה המשמש את בעל הממון אינו נטילת גזילה. ומינה ודאי כ”ש הוא שנטילת ממון הבאה מחמת הציווי המפורש על הנטילה כמצה בפסח ויין לקידוש שגם בהם אין שום דררא דמעילה וגזילה גם בלא הברכה אחר שמעשה הנטילה בא לצורך בעל הממון ותשמישו, וכדפירש בזה בדברי ירמיהו (על הרמב”ם פ”א ה”ג. נדפס במהדורת פרידברג).

שיטת הבבלי בגדר המתיר והזכות של המברך במאכל

ג) והנה יסוד פירוש הירושלמי בא משני חלקים. א. הבריאה ברשות בעליה עומדת. ב. כל השתמשות לצורך הבעלים היא סיבת היתר. ומתיר הברכה זה מה שהאוכל נעשה למשמש את הבעלים בכך שמברכין עליו.

והחלק הראשון הוא פשוט גם בדעת הבבלי, והוא מה שאמרו בגמרא לה’ הארץ ומלואה והנוטל סתם הרי הוא כמועל ונהנה מן ההקדש וגזול. אך בחלק השני כיצד יצא זה בברכתו מידי מעילה וגזילה, לא מפורש האם גם בזה שיטת הבבלי כהירושלמי שהמתיר הוא היותו משתמש לצורך בעליו, א”ד סברא אחרת לו בזה. דהנה במשפטי הממון מצאנו ב’ אופנים שיהיה האדם משתמש בשל חבירו. א. השתמשות לצורך בעל הממון. והוא הא דאמרינן בב”מ (כ”ח ע”ב) שהמוצא אבידה משכירה ומאכיל את שכרה לאבידה. ב. נטילה הבאה ברשות בעל הממון. ומעתה ילה”ס בשיטת הבבלי האם המתיר של הברכה באה במה שנעשית בזה ההשתמשות לצורך בעל הממון וכהירושלמי. א”ד משום קביעות הברכה כהוראת נטילת רשות, שהודאה לבעל הממון על מה שהוא משתמש בשלו כנטילת רשות היא עומדת.

וקשה לבא כמכריע, אך הנוטה מלשון הגמרא והראשונים הוא דשיטת הבבלי שהמתיר שבברכה זה בנטילת הרשות שבה ולא בתשמיש צורך בעלים שבה. דבגמרא אמרינן שאחר הברכה בא הדבר לכלל והארץ נתן לבני אדם, שמעינן שלאחר הברכה האוכל ‘נתון’ לאדם ואינו רק כהשתמשות בממון בעלים לצורך בעלים. וכ”ה בלשון הריטב”א (ל”ה ע”א) שכתב “משום דכתיב לה’ הארץ ומלואה כדלקמן, והיאך יטול האדם מה שאינו שלו ולא יטול ממנו רשות”. שמעינן שהברכה באה בנטילת רשות לזכות השתמשות בדבר לעצמו. ועפ”ז אנו עומדים במחלוקת התלמודים, דדעת הירושלמי שהמתיר שבברכה בא משום ההשתמשות לצורך בעל הממון, ואילו דעת הבבלי שהמתיר שבברכה בא משום נטילת רשות המברך מבעל הממון.

חילוק משפט הממון המחייב בברכה ראשונה ממשפט הממון המחייב ברכה אחרונה

ד) עד כאן עמדנו ביסוד המתיר שבברכה ראשונה. ומכאן נסיף ונבא ליסוד חיוב ברכה אחרונה. דכאשר זכינו להשכיל בקביעות הבריאה קודם שיברך שהיא אינה עומדת כמתנה לאדם כלל אלא עדיין בעלים מעכב בזה לעצמו. מעתה נבא להתבונן בכל הנוטל ממון אחרים לעצמו מה הוא פועל ומה נפעל, ונמצא דתרתיהם. א. הנטילה מוציאה מרשות בעלים. ב. התפיסה מעכבת את ההוצאה לעצמו של מחזיק. ובזה נשכיל שחילוק היסוד בין שורש החיוב דברכה ראשונה לברכה אחרונה הוא שבברכה ראשונה באה כמתיר על ההפקעה מיחוד החזקת הבעלים, ואילו ברכה אחרונה באה כמתיר כלפי קביעות החזקת עצמו

¹ ומה שלא נאמרה הלכה זו אלא ‘בנהנה’ מהעולם ולא בכל ‘נוטל’ מן העולם. יתבאר בע”ה בסימן ב’ סק”ד. וגם בנהנה אינו אלא בהנאה חשובה. ועיין בדברי ירמיהו פ”ח ה”ו.

בדבר.

והנה כאשר נטינו לומר ששיטת הבבלי היא שפעולת הברכה באה כנטילת רשות בעלים ולא כהירושלמי שהוא נעשה בזה למשתמש בשל בעלים, היו דברינו אצל לשון הגמרא והראשונים בברכה ראשונה, אך בברכה אחרונה עדיין יש לנו להסתפק האם המתיר שבזה זה בזכות תפיסה הבאה על ידי הברכה, א”ד בזה גם הבבלי יודה ששורש המתיר שבזה הוא בכך שעל ידי הברכה נעשית החזקה האכילה לצורך בעל הממון, ולכך רשאי הוא להחזיק בתפיסתו, דכיון שבשביל להודות ולברך הוא צריך להחזיק במאכל, נמצאת החזקתו צורך גבוה.

והסיבה לומר שלא הרי שורש ברכה ראשונה כברכה אחרונה הוא בא משום שסברא ברורה היא לחלק דאע”פ שלעצם מעשה הוצאה מרשות בעלים סגי ‘ברשות’ בעלמא, מ”מ קביעות החזקה בממון אחרים כבר מחייבת ‘תמורה’.

ואחר ששורש החיוב בא מן היסוד המושכל שהחזקת ממון אחרים מחייבת תמורה, מעתה אפ”ל בבחינת הנתינה שבברכה הבאה כנגד תביעת תמורה בב’ נוסחאות. א. אפ”ל שלכך באה הודאה באחרונה כתשלום תמורה, שהודאה ראשונה מתייחסת רק לנטילה - והיא באה כהודאה המודיעה - שהיא נטילת רשות, והודאה אחרונה באה אחר החזקה - שנתחייב בתמורה - והיא התשלום תמורה.

ב. צד נוסף אפשר לומר שהודאה זו לא באה כתמורה אלא כפעולה המפקיעה את הסיבה לתביעת התמורה, והוא כיסוד הירושלמי בברכה ראשונה, שבברכה זו הבאה באחרונה קובע המברך את החזקתו כנעשית לצורך גבוה, וזה המתיר על ההחזקה וממילא כבר לא בעי תמורה.”

ביאור תמידות הסוגיא

ה) ואחר שזכינו להבין ביסוד הברכות ופעולתן, נשוב ונבין במה שתמהנו בסוגיא יפה. דקבע תנא את ההלכה כברכת הפירות לומר לך שחיוב הברכה הוא דבר מוכרח ממה שהדברים מתחדשים ונולדים, שבזה ניכר המוליד - שאם יש נולד יש מוליד, וכל הנולד שייך למוליד כבקנין יצירה - ועדיף מיניה, ובזה באה השאלה כיצד יזכה אדם להתיר המוליד להשתמש בנולד.

ואמר תנא לחייב ברכה לפנייה ולאחריה מהלולים, ומעצם זה שיש חובת הלל קודם אכילה ואחר אכילה - וזה מתיר מדי מעילה, למד ר”ע שתפיסת הממון המחייבת ברכה קודם אכילה ותפיסת הממון המחייבת ברכה לאחר אכילה הם בחינות שונות, שאם הם אותה בחינה א”כ כבר אין להם מקום. ואמנם ודאי שהברכות הם שניהם מעשה שווה או מעשה הילול והודאה או מעשה הפקעת גזילה כנ”ל. אך כ”א בא לזכות את התפיסה בחלק אחר, שהברכה בראשונה באה להתיר את הנטילה, והברכה דבאחרונה באה להתיר את ההחזקה.

ואחר שזה חילוק המחייב שבברכה כבר נבין שבזה ראה ר”ע את חילוק ההלכה שברכה ראשונה במשהו וברכה אחרונה בכשיעור, דסבר ר”ע שברכה ראשונה היא נטילת רשות, וברכה אחרונה היא נתינת תמורה, כאשר נטילת הרשות היא על החלק של ‘הנטילה’, ואילו הבחינה של הנתינת תמורה שבברכה אחרונה היא כתשלום תמורה עבור ההחזקה.

¹¹ ואין לתמוה שהרי כבר מברכה ראשונה קבע עצמו כעושה לצורך גבוה. דבבבלי י”ל פשוט דכיון שברכה ראשונה באה לצורך הנטילה, ולנטילה סגי בנטילת רשות, סברת הבבלי היא שאין לנו לראותו בתחילה אלא כנוטל רשות ולא כקובע עצמו לעושה לצורך גבוה.

ובירושלמי שגם ברכה ראשונה באה לקובעו כעושה לצורך גבוה, נאמר את החילוק שחילקנו בהודאה בנוסח הראשון גם בזה, שיש ‘נוטל’ לצורך גבוה ויש ‘מחזיק’ לצורך גבוה. וברכה ראשונה באה לקביעות הנטילה לצורך גבוה וברכה אחרונה באה לקבוע את ההחזקה לצורך גבוה.

ומעתה נבין כי אכן חילוק סברא הוא שברכה ראשונה בכלשהו וברכה אחרונה בכשיעור, דעצם הנטילה וההוצאה מיחוד הבעלים מחייבת רשות אפילו על משהו. אך כאשר אנו באים לחייב ברכה מחמת חלות חיוב תמורה על ידי החזקת הנטילה, בזה כבר מקום גדול להבין שאין חלות חיוב תמורה על ידי החזקת נהנה אלא בנתקבלה הנאה חשובה, ששיעור ממון שאינו חשוב אינו מחייב תמורה (זכר ודוגמה לדבר מהוראת המחילה הכללית בחוב פחות משו"פ בישראל), ולכך רק תפיסת עיכוב שיעור אכילה הוא המחייב ברכה אחרונה הבאה מיסוד חיוב התמורה.